

УДК 372.32+37.091-047.64+376

САКАЛЮК О. О.,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління освітніми закладами та державної служби Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

АЛЕКСАНДРОВА С. О.,

магістрант Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

РОЗВИТОК ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

У статті представлено сучасне розуміння сутності феномена «інклюзивне освітнє середовище», розкрито його специфічні ознаки. Зазначено, що профілактику появи перешкод і бар'єрів у взаємодії дитини з довкіллям забезпечують середовищні ресурси. Запропоновано етапи проектування розвитку інклюзивного освітнього середовища.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивне освітнє середовище, діти з особливими освітніми потребами, бар'єри, середовищні ресурси.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в системі освіти характеризується процесами модернізації в усіх її структурних компонентах, включаючи освітні стандарти і програми, принципи взаємодії учасників освітнього процесу й організації освітнього середовища і т. ін. Одним із напрямів модернізації системи освіти є реалізація принципів інклюзивної освіти, що передбачають облік розмаїтості освітніх потреб дітей, їх особливості, можливості, інтереси. Вирішальним напрямом освіти і виховання дітей з особливими потребами є створення й розвиток інклюзивного освітнього середовища, яке б задовольняло індивідуальні освітні потреби всіх дітей незалежно від їх матеріальних, інтелектуальних, соціальних, емоційних чи інших умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми середовища та його значення в освіті і вихованні зверталися такі видатні педагоги, як А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський, С. Шацький та ін., які значну увагу приділяли проблемам організації, використання освітніх можливостей середовища у формуванні особистості. Уперше ввели в науковий обіг такі поняття, як: «педагогіка середовища» (С. Шацький), «суспільне середовище дитини» (П. Блонський), «довколишнє середовище» (А. Макаренко). Окрема увага дослідників (Г. Беляєв, В. Биков, А. Богуш, Я. Довгополова, Ю. Жуков, О. Іванов, Г. Ковальов, Ю. Кулюткін, М. Овчинникова, В. Рубцов, С. Тарасов, В. Ягупов, Н. Якса, В. Ясвін та ін.) приділяється різним типам середовища (соціальне, культурне, соціокультурне, мовленнєве, професійне, інформаційно-освітнє, освітнє, навчальне, навчально-виховне, розвивальне, педагогічне, життєве тощо) та методичним підходам до їх реалізації. Проблема створення і розвитку інклюзивного освітнього середовища у навчальних закладах, виокремлення й характеристики його основних ознак присвячені дослідження А. Колупаєвої, Ю. Найди, О. Пашенко, Н. Софій, Т. Зубаревої, Т. Єжової, О. Кукушкіної, М. Малофєєва, О. Нікольської та ін.

Мета статті – визначити специфічні ознаки інклюзивного освітнього середовища

та етапи проектування його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Однією з обов'язкових умов реалізації освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання і виховання є створення інклюзивного освітнього середовища. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що інклюзивне освітнє середовище характеризується системою ціннісного ставлення до навчання, виховання й особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а також сукупністю ресурсів (засобів, внутрішніх і зовнішніх умов) їх життєдіяльності у навчальних закладах та спрямованістю на індивідуальні освітні стратегії (Г. Гончар, Т. Зубарева, І. Кузава та ін.) [1; 2; 3 та ін.].

У науково-педагогічній літературі поняття «інклюзивне освітнє середовище» вчені (Т. Єжова, Г. Задіранова, І. Калініченко та ін.) трактують, як: середовище, в якому діти можуть взаємодіяти, спілкуватися і розвиватися відповідно до своїх можливостей (Т. Єжова) [4]; систему різнопланових соціальних контактів і конструктивної співпраці учасників навчально-виховного процесу з динамічним розвитком його компонентів для забезпечення якісної освіти та соціалізації дітей і молоді з обмеженими фізичними потребами (Г. Задіранова) [5]; середовище, де всі учні, незалежно від своїх освітніх потреб, здатні вчитися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, удосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною загального співтовариства (І. Калініченко) [6] і т. ін.

Звернемося до основних ознак інклюзивного середовища, які визначено й узагальнено сучасними дослідниками (Т. Зубарева, О. Кукушкіна, М. Малофєєв, О. Нікольська, Н. Шматко та ін.). Насамперед, інклюзивне освітнє середовище передбачає культивування системи ціннісного ставлення до навчання, виховання й особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, наявність ресурсного забезпечення їх життєдіяльності (нормативно-правові, програмно-методичні, інформаційні, матеріально-технічні, кадрові та організаційні ресурси), спрямованість на реалізацію їхніх індивідуальних освітніх стратегій. По-друге, створення інклюзивного освітнього середовища в навчальних закладах вимагає визначення і реалізації: філософії інклюзивної освіти, системи її базових і професійних цінностей; місії освітньої установи у сфері найважливіших функцій інклюзивної діяльності, масштабів і рівнів їх реалізації, конкретних пріоритетів; інформаційної, кадрової, програмно-методичної та організаційної політики – загальних підходів і принципів життєдіяльності дітей з особливими освітніми потребами, підходів до встановлення і розвитку зовнішніх зв'язків, до вибору конкретних пріоритетів розподілу ресурсів, етапів та термінів здійснення завдань інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами; оптимальної структури освітнього процесу, інтеграції його функцій (освітніх, виховних, корекційних, психофізичного розвитку, творчих, оздоровчих) і їх ресурсного забезпечення з метою соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. По-третє, важливою є спрямованість організації освітнього процесу на задоволення освітніх потреб дітей з особливими потребами і врахування інтересів їх здорових однолітків (кожна дитина має бути забезпечена супроводом і психологічною підтримкою фахівців психолого-медико-педагогічного консилиуму, увагою, необхідними умовами, які допоможуть їй досягти кращих результатів у навчанні). Важливою ознакою інклюзивного освітнього середовища є створення умов для організації освітнього процесу: наявність безбар'єрного фізичного простору, адаптованих навчальних планів, індивідуально-орієнтованих загальноосвітніх і спеціальних (корекційних) програм, організація занять з фахівцями корекційно-педагогічного профілю. По-п'яте, створення індивідуально-орієнтованих програм з урахуванням можливостей кожної дитини у засвоєнні загального рівня освіти і за необхідності внесення змін і створення умов, необхідних для успішного освоєння її дітьми з особливими потребами (індивідуальні

освітні програми для дітей з особливими потребами розробляються фахівцями психолого-медико-педагогічного консилиуму навчальних закладів за участю батьків і відповідно до можливостей дітей з особливими потребами з метою досягнення їх успіху в освітньому процесі). Наступною ознакою інклюзивного освітнього середовища є його колективне формування (у його створенні беруть участь усі вчителі, педагоги-психологи, логопеди, дефектологи, соціальні педагоги, інструктори з ЛФК, вихователі, педагоги додаткової освіти та тьютори (педагоги супроводу), медичний персонал та ін.) [2; 7; 8 та ін.].

Системоутворювальна роль щодо супроводу та побудови освітнього маршруту дитини з особливими потребами, а також точне визначення комплексу абілітаційних впливів на неї належить психолого-медико-педагогічного консилиуму, який створюється на базі навчального закладу будь-якого типу і виду незалежно від організаційно-правової форми наказом керівника освітньої установи за наявності відповідних фахівців. Наголосимо, що система діяльності фахівців психолого-медико-педагогічного консилиуму, інтеграція їх професійних знань, продуктивної спільної роботи з дітьми, що мають особливі потреби, з їх батьками, педагогічним колективом освітньої установи виконує важливу роль у створенні інклюзивного освітнього середовища. Водночас особливу важливість становить не сума різноспрямованих впливів різних фахівців, а єдиний комплексний вплив на дитину з особливими освітніми потребами в системі міжпрофесійних відносин на всіх етапах роботи психолого-медико-педагогічного консилиуму в освітній установі.

Таким чином, головними ознаками інклюзивного освітнього середовища є: спланований і організований фізичний простір, в якому б діти могли безпечно пересуватися під час групових та індивідуальних занять; наявність сприятливого соціального й емоційного клімату; створення умов для спільної роботи дітей, а також надання один одному допомоги задля досягнення позитивного результату.

Цілковито очевидним є те, що у контексті навчання і виховання дітей з особливими потребами освітнє середовище набуває ще однієї значимої характеристики – воно прагне бути безбар'єрним. У цьому зв'язку цікавою є дослідницька позиція С. Гайдукевич, яка стверджує, що усвідомлення бар'єрів, які виникають на шляху дитини з особливими потребами, а також їх профілактика й усунення – один із способів вирішення її освітніх проблем [9].

Для забезпечення профілактики появи перешкод і бар'єрів у взаємодії дитини з довкіллям існує практика виділення додаткової групи так званих специфічних середовищних ресурсів. Співвіднесення типових обмежень дітей з особливими потребами з необхідними для їх профілактики та подолання пристосованими змінами в освітньому середовищі показало, що використовувані в даних ситуаціях ресурси найчастіше не є традиційними і стандартними. Це особливі ресурси, які сприяють доступності та оптимізації різних видів дитячої діяльності і, в першу чергу, пізнавальної. При цьому С. Гайдукевич акцентує на трьох типах таких ресурсів, зокрема: ресурсах, що забезпечуються за рахунок привнесення в середовище спеціальних об'єктів, і дозволяють формувати у дитини різноманітні знання та вміння компенсаторного характеру або обмежувати небажані дії (сенсорні рамки та стенди, комунікативні альбоми, мовленнєві пам'ятки, рухливі мобілі, обмежувачі тощо); ресурсах, що з'являються за рахунок модифікації (адаптаційних змін) вже існуючих об'єктів у навколишньому середовищі, яке оточує дитину (збільшення розмірів, виділення сигнальних та істотних ознак, привнесення деталей пристосовного характеру, використання спеціальних маркерів, міток і т. ін.) і ресурсах, що сприяють оптимізації взаємодії дитини з різноманітними об'єктами (освітлення, забезпечення необхідних дистанцій, структурування простору, блокування ковзання по поверхні,

екранування, режими, дозування, правила і т. ін.) [9].

Щодо ресурсів інклюзивного освітнього середовища, що характеризуються найбільшим стимулюючим і підтримуючим потенціалом, то вони представлені такими групами: предметні, просторові, організаційно-сміслові й соціально-психологічні (за С. Гайдукевич).

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє констатувати, що конкретні специфічні середовищні ресурси навчання і виховання не існують самі по собі, вони створюються для певних ситуацій та обов'язково враховують кілька чинників: освітній результат, який ми хочемо отримати, і обмеження, які відчуває дитина у взаємодії з довкіллям [9; 10 та ін.]. Базуючись на наукових висновках сучасних учених (С. Гайдукевич, М. Малік, С. Хаджирадєва та ін.), виокремимо етапи організації й розвитку середовища: 1-й етап – організаційно-цільовий – передбачає визначення освітнього завдання; 2-ий етап – інструментально-пошуковий – пошук і відбір середовищних ресурсів, що сприяють реалізації цього завдання; на 3-му етапі – ідентифікації ймовірних ризиків – виявляються обмеження життєдіяльності, що заважають реалізації поставленого завдання, враховуються зовнішні і внутрішні чинники, що впливають на цей процес; 4-й етап – оцінно-коригувальний – це пошук і відбір середовищних ресурсів, що сприяють профілактиці, послабленню і подоланню обмежень.

Виявлені ознаки інклюзивного освітнього середовища та визначені етапи діяльності з його проектування дозволяють прийняти наукову позицію сучасних дослідників (С. Гайдукевич та ін.) щодо загальних і специфічних принципів проектування та організації освітнього середовища, які можна деталізувати у такий спосіб: загальні принципи (принципи поваги до потреб, інтересів і думок дитини; забезпечення високої функціональності середовища; активної взаємодії в середовищі; забезпечення випереджального характеру навчання в середовищі; динамічності і незавершеності середовища); специфічні принципи (безпеки середовища; доступності об'єктів середовища для полісенсорного сприйняття; змістовної впорядкованості середовища; глибокого занурення в систему соціальних відносин; охорони та розвитку порушених функцій, використання реальних і потенційних пізнавальних можливостей; профілактики гіперопіки).

Висновки. Інклюзивне освітнє середовище – це середовище, де всі учні незалежно від своїх освітніх потреб здатні навчатися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, вдосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною загальної спільноти. Кожна група дітей з особливими освітніми потребами має як загальні, характерні для всіх, обмеження життєдіяльності, так і особливі, притаманні лише їй і кожній дитині окремо. У зв'язку з цим організація освітнього середовища забезпечується на основі компетентнісної оцінки групових та індивідуальних можливостей дітей, адресного моделювання умов, оптимальних саме для них.

Список використаної літератури

1. Гончар Г. Д. Шляхи створення інклюзивного освітнього середовища для дітей з розладами аутичного спектра [Електронний ресурс] / Г. Д. Гончар. – Режим доступу : iprobuk.cv.ua/images.
2. Зубарева Т. Г. Компетентностно-ориентированное повышение квалификации специалистов по созданию инклюзивной образовательной среды : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т. Г. Зубарева. – Курск, 2009. – 23 с.
3. Кузава І. Б. Роль інклюзивного середовища у формуванні особистості дошкільників, які потребують корекції психофічного розвитку [Електронний ресурс] / І. Б. Кузава. – Режим доступу : [file:///C:/Users/comp/Downloads/znppo_2012_11_60%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/comp/Downloads/znppo_2012_11_60%20(3).pdf).

4. Єжова Т. Є. Толерантне освітнє середовище інклюзивного навчального закладу як умова соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності [Електронний ресурс] / Т. Є. Єжова. – Режим доступу : <http://koris.com.ua/other/3054/index.html?page=4>.
5. Задіранова Г. В. Розвиток дитини з обмеженнями життєдіяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища [Електронний ресурс] / Г. В. Задіранова. – Режим доступу : <http://koris.com.ua/other/3054/index.html?page=63>.
6. Калініченко І. О. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини [Електронний ресурс] / І. О. Калініченко. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Apn/2012_9/kalinich.PDF.
7. Малофеев Н. Н. Дети с отклонениями в развитии в общеобразовательной школе : общие и специальные требования к результатам обучения / Н. Н. Малофеев, О. С. Никольская, О. И. Кукушкина // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2010. – № 5. – С. 6–11.
8. Шматко Н. Д. Совместное воспитание и обучение детей с ограниченными возможностями здоровья и нормально развивающихся дошкольников / Н. Д. Шматко // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2010. – № 5. – С. 12–19.
9. Гайдукевич С. Е. Средовой подход в инклюзивном образовании / С. Е. Гайдукевич // Инклюзивное образование : состояние, проблемы, перспективы : материалы регионального семинара. – Минск : Четыре четверти, 2007. – С. 34–46.
10. Управління педагогічними інноваціями в інклюзивній освіті / А. М. Ананьєв, С. В. Воронова, М. В. Малік, О. О. Сакалюк, М. М. Тодорова, М. М. Торган, Н. М. Черненко та ін. ; за заг. наук. ред. С. К. Хаджирадевої. – К. : Освіта України, 2014. – 244 с.

References

1. Honchar, H. *Ways of creating inclusive educational environment for children with autistic spectrum disorders*. Retrieved from ippobuk.cv.ua/images (in Ukr.).
2. Zubareva, T. H. (2009). *Competence-oriented skills development to create an inclusive learning environment*. Kursk (in Russ.).
3. Kuzava, I. B. *The role of inclusive environment in shaping personality preschool children in need of correction psyhofichnoho*. Retrieved from file:///C:/Users/comp/Downloads/znppo_2012_11_60%20(3).pdf (in Ukr.).
4. Yezhova, T. *Tolerant inclusive educational environment of the institution as a condition of social rehabilitation of children with disabilities to life*. Retrieved from <http://koris.com.ua/other/3054/index.html?page=4> (in Ukr.).
5. Zadiranova, H. V. *Child development limited life in terms of inclusive educational environment*. Retrieved from <http://koris.com.ua/other/3054/index.html?page=63> (in Ukr.).
6. Kalinichenko, I. O. *Features of formation of an inclusive educational environment to ensure the full development of children*. Retrieved from http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Apn/2012_9/kalinich.PDF (in Ukr.).
7. Malofeev, N. N., Nykolskaia, O. S., & Kukushkina O. Y. (2010). Dety with deviations in development in obscheobrazovatelnoy school : General and Special Requirements for learning results. *Vospytanye y obuchenye detei s narushenyamy razvytyia (The education and training of children with developmental disabilities)*, 5, 6-11 (in Rus.).
8. Shmatko, N. D. (2010). Joint education and training of children with disabilities and normally developing preschool children. *Vospytanye y obuchenye detei s narushenyamy razvytyia (The education and training of children with developmental disabilities)*, 5, 12-19 (in Rus.).
9. Haidukevych, S. E. (2007). *Environmental approach to inclusive education*. Mynsk: Chetyre chetverty (in Belarus).
10. Ananiev, A. M., Voronova, S. V., Malik, M. V. et al. (2014). *Management of pedagogical innovations in inclusive education*. Kyiv: Osvita Ukrainy (in Ukr.).
11. Sakaliuk Oksana, PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor, Department of Educational Institutions Administration and Civil Service, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»
12. Aleksandrova Svitlana, Master-degree student, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»

SAKALIUK O.,

Doctor of Philosophy (Pedagogical Sciences), Assistant professor of Educational Institutes Administration and Civil Service Department South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynsky

ALEKSANDROVA S.,

Master State Institution South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynsky

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS EDUCATIONAL INSTITUTION MANAGEMENT TECHNIQUE IN TERMS OF INCLUSION

Introduction. The creation and development of inclusive educational environment which would satisfy individual educational needs of children regardless of their financial, intellectual, social, emotional characteristics, is considered to be a decisive direction of modern education when it concerns children with special educational needs.

The article is *aimed* at revealing specific features of inclusive educational environment and stages of planning its development.

The following research methods were used in the study: review of the scientific literature in order to allocate and consider the specificity of inclusive educational environment and stages of planning its development; systematize and find common and specific features in the considered facts; penetration into the essence of the examined pedagogical phenomenon. Besides, inductive and deductive methods were used in order to generalize the obtained data.

The main research results. The modern understanding of the essence of the concept “inclusive educational environment” has been presented. Its specific features have been described in the paper. Special attention is paid to the absence of barriers as one of the significant characteristics of the inclusive educational environment. It has been found that in order to prevent the barriers and blocks in the interaction between a child and the educational environment specific environmental resources should be used. Some examples of the resources of the inclusive educational environment, which are characterized by the most stimulative and supportive potential, have been given.

It has been noted that concrete specific environmental educational resources are created for peculiar situations taking into account the result, which is planned to be obtained, and barriers which a child faces when interacting with the educational environment.

The stages of inclusive educational environment organization and development have been distinguished.

The novelty of the research results involves the generalization of the specific features of the inclusive educational environment and allocation of the states of its development.

Conclusions and author's concrete propositions. Every group of children with special educational needs both, common, peculiar for everybody barriers, and special, peculiar to every single child. Due to this, the organization of the educational environment is based on the competence assessment of group and individual capabilities of children, creating the conditions favorable for them.

Keywords: inclusion, inclusive educational environment, children with special educational needs, barriers, environmental resources.

*Одержано редакцією 25.11.2016 р.
Прийнято до публікації 14.12.2016 р.*